

Izóra Az Ember Tragédiájában.

Az ember tragédiája heledik színe második felében Izórá¹ keresztessék üldözik. Tankrédnál talál oltalmat. Elmondja neki, hogyan történt ez. Sorsát is elbeszéli: atyja a Szent Sír vitéze volt; egyszer a reá vad tüzzel csapó ellenség elől épségben menekült, ezért gyermekét, Izórá²t felajánlotta Máriának. Tankréd láttára Izóra is mély szerelmet érez.

Beóthy Zsolt a bizáncit *Az ember tragédiájának* azok közé a színei közé sorolja, melyek még az egészből kihasítva is „minden fogékony lélek előtt fellehetetlenek“.³

Érdekes megfigyelnünk, hogy a bizánci színben Ádám, mint Tankréd, Éva, mint Izóra lép elénk. Alexander Bernát rámutatott arra, hogy Madách Tankrédja, Tasso *Megszabadított Jeruzsáleme* hőségének csupán a nevét viseli, különben éles ellentétben áll vele.⁴ Voinovich Géza, bár nem tartja lehetetlennek a Tasso-hatást, kivált, ha arra gondolunk, hogy a *Megszabadított Jeruzsálemben* az erdei találkozás is hasonló, elfogadhatóbbnak gondolja, hogy a Tankréd nevet az akkor szívesen olvasott Disraeli-regényből, a *Tancred, or the new crusade*-ből (1847) merítette; Tankréd és Izóra találkozása Madách fiatalkori olvasmányára, Byron *Atidomított idomtalanjára* is emlékezteti.⁵ Mindez meggyőző. De egy probléma a nagy Madách-irodalomban mindezt ideig eldöntetlen maradt: Madách honnét vette az Izóra nevet?

A neveket nem töprengés nélkül választotta Madách. Mikor Szontagh Pálnak megmutatta *Az ember tragédiáját*, ő javasolta neki, hogy a Guadet nevét a Saint-Justéval cserélje fel.⁶ *Az Izóra nevet, minden valószínűség szerint, Kisfaludy Károly sugalmazására választja.*

Kisfaludynak van egy „romános“ drámatörredéke: *Első Ulászló* (1820.). A játék helye egy falu Szeged alatt, 1444-ben játszik. Érdekes a költő következő színpadi utasítása: „*Izóra* gyászruhában a kőpadon ül és hárfázik, utóbb felkél és körülnézve csendes andalgásba merül.“ Elfinomult érzelmességű dalt énekel. Majd Dezsőnek elmond egy történetet: *mikor Dezső és Izóra boldogult táborba szállott. magyar és kereszties felkelő sereg ment át a tájon.* Alkonyatkor két utas jött hozzájuk, egy éltesebb és egy ifjú vitéz. *Izóra szíve lángra kapott,* meghódolt az ifjúnak; elválásukkor gyűrűt adott neki; az, ki szívét elrabolta, talán nem is gondol már reá, *öt pedig „az inség zordon éjjelebe“ veti*⁸

¹ Madách hol *Isaurának*, hol *Izórának* írja.

² *Romemlékek*, 1. köt., 287. l.

³ *Az ember tragédiája*. Jegyzetekkel és magyarázatokkal kiadta: Alexander Bernát, 2. kiad., 1907., 98. l.

⁴ *Madách Imre és Az ember tragédiája*, 1914., 273. l.

⁵ Tolnai Vilmos *Az ember tragédiája* Napkelet-Könyvtári kiadásának Bevezetése, VI. l.

⁶ *Kisfaludy Károly Összes Munkái*, III. köt., 58. l.

Úgy érzem, hogy ez a tragédiatöredék sugalmazta Madáchnak az Izóra nevet. Egy-két mozzanatban a helytűnő hasonlóságot mutat. A keresztvesztés elnevezést, igaz, a török ellen induló Kisfaludy: 1444-ben, a várnai csatavesztés esztendejében vagyunk. *De a drámai helyzet úgy átalakul Madáchnál Kisfaludy recitativójából, hogy egy keresztvesztés Izórával találkozik és szerelemre gyúlnak egymás iránt, a hárfázó és andalgó dalt éneklő Izóra felé még elbűsült emlékezésében is varázsos erővel int a lovag képe.*

Morvay Győző ezt írja Madách Tankrédjéről: „Izóra megjelenése, beszélgetése, lovagiasságának megdicsőülése“⁷ Tankréd lovagiasságának eszményítése támad elő abból a forrásból, amelyben a lovag mintha messze esnék a vitézi rend eszményképétől. Mennyivel megragadóbb Madách feldolgozása. Forrását két úton is kímélyíti: az egyik a drámai szerepeltetés párhuzamossága, a másik a mű egésze szelleméhez simuló művészi munka mozzanata. Madách Izórájának lelkében ideális szerelem támad, nem úgy, mint Kisfaludy Izórájában; úgy megszenved *puszta érzésért*, mint amaz *szerelmi hódolatáért*. Madách hősnője a kolostorba érve így szól Helenének:

... nőerényem és a hit parancsol.
Itt szenvedek ki, mint szent áldozat.

4

Nem kevésbé megkapó a másik jelenség. Mint a spanyol drámákban a *gracioso*, vagy Vörösmarty Mihály tündéri vígjátékában Csongor és Tünde mellett Balga meg Ilma úgy jelenik meg Izóra társaságában Helene, Tankréd oldalán Lucifer: az ledér, ez gúnyos hangsúlyt ad a szerelem érzésének. Lucifer és Helene eszejárásában mintha rembrandti árnyalás komorodnék felénk. Velök szemközt a Rembrandt módján festett kép megvilágított homlokteréből kifejezhetetlen varázst sugárzó erővel ragyog az étheri szerelmet érző, Tankréd felé „álmom gyanánt“ röppent s vele „ott az égben“ való találkozásra áhító Izóra.

Ádám-Tankrédot elbűvöli Izóra „*átszellemült teste*“. Szép drámai vetülete ez a platói szerelemnek. Platon hatását megerősíti még egy jelenség. Tankréd ezt mondja Izórának:

Úgy emléik, egykor már ismertelek.
Hogy együtt álltunk az Ur zsámolyánál.

Platon ἀνάμνησίσεως keresztény szellemben való, kebilincselő kifejezése ez. Platon *Menon*-jában hirdette: a lélek halhatatlan, többször születünk a világra; mindenről tud, ami itt és Hadesben valaha történt; semmi meglepő sincs abban, hogy a lélek ráeszmél és ráismer mindarra, amit előbb, régiebb életében tudott.⁸ Így eszményíti Madách a szerelmi emlékében élő, majd az ossiános ködvilágig légiesedett Izóráat Platon s a vele annyira rokon középkori lélekkultusz szellemében.

Művésziesen értékesíti a Kisfaludy Károly szolgáltatta anyagot az egész összefogó főgondolat szempontjából is. Ádám egyik eszméből kiábrándulva, a másikhoz menekül, s egész sorát végigszenvedti a korokat mozgó szellemben való csalódásoknak. Felocsúdott a középkor túlesigázott vallási életéből

⁷ Magyarázó tanulmány *Az ember tragédiájáról*. 441. l.

⁸ ... ἀνάμνησθῆναι ἃ γε καὶ πρότερον ἤπιστατο. Ld. Kornis Gyula: *Az ismerés a priori elemei Platonnál*. Athenaeum, 1907., 298. l.

is: ez a maga kolostorával valóságos sáncként mered érzése elé; nem bír áthatolni rajta, mint Lucifer mondja:

... rédi a kor szelleme,
Erősebb, mint te.

Úgy kellett alakítania Madáchnak, így alakította is az Izóra-epizódot, hogy *Az ember tragédiájának* uralkodó eszméjéhez mesterien kapcsolódjék.

A színelépítés remekművű alakításához tartozik annak a jelenségnek a vizsgálata is, hogyan fűzi össze a hetedik szín első részében megjelenített $\theta\upsilon\omicron\theta\upsilon\sigma\iota\omicron\nu$ és $\theta\upsilon\omicron\iota\theta\upsilon\sigma\iota\omicron\nu$ — harc indítékát az Izóra-jelenettel. Amint Éva visszatér a kolostorba, a háttérben máglya világa gyúl egészen közel ki, távolról az eretnekek zsoldárra zendítenek,⁹ majd kuvik kiált, csontváz mered Tankréd elé és a boszorkányok kacagva szólnak: *Izóra, htvunk*.

Kardeván Károly, meggyőző összevetés útján, a boszorkányokban és a csontvázban a nimfák és a halál eltorzult alakját látja; Heine-hatást mutat ki ebben a felfogásban; azt is hangoztatja, hogy Madách a maga céljának megfelelően használja fel a Heine szolgáltatta mozzanatokot.¹⁰ Így van ez Izórával kapcsolatban is: őt hívják, mintegy az eszményi érzés nyomán feltűnő sivar üresség lélekfermesztő szimbólumaiként settenkednek eléje.

Még egy kapcsolat megvilágítására kell fordítani figyelmünket. A kutatás arra az eredményre jutott, hogy a $\theta\upsilon\omicron\theta\upsilon\sigma\iota\omicron\nu$ és a $\theta\upsilon\omicron\iota\theta\upsilon\sigma\iota\omicron\nu$ harcának drámai feldolgozására Hegel sugalmazta Madáchoth. A *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte* (1837) volt reá döntő hatással. Voinovich Géza élesen utal arra, hogy Madách Bizancot egészen Hegel adatai alapján festi.¹¹ Sas Andor *Madách és Hegel*-ben tanulságosan részletezi *Az ember tragédiája* történeti színeinek kapcsolatát Hegel bölcséletével, így bizanci színét is; kiemeli, hogy mind Hegel, mind Madách a történet átfogására, céljainak, rendjének és tisztulásainak megérzékítésére törekszik.¹²

Voinovich és Sas megállapítása szembeszököken igaz, másfelől az is való, hogy a *történeti képet mindig a szerelem indítékának szövetségében érezte és látta Madách*. Az egyiptomi gúlaépítő munkás felesége, az athéni szín Luciája, a rómainak Júliája nélkül nem lett volna teljes Madách érzése szerint sem az egyiptomi, sem a görög, sem a római szín. Így vagyunk a bizancival is. Hegel eszmei hatása ma már átment az irodalmi köztudatba, de a szín szerelmi mozzanatára, arra, hogy ezúttal Izóráat választotta a költő, csak most derült világosság. Az is nyilvánvaló, hogy a VII. színnek a maga értéke szerint való méltatása csak a két Izóra összevetése útján válhatott teljessé. Mint amilyen mesterien kél életre *Az ember tragédiájában* Hegel magasan szárnyaló történetbölcsélete és Heine gúnyt szikrázó kritikája, olyan művészi veretivé nemesedik a Platon eszménységétől áthatott költő alkotó kedvében Kisfaludy Károly I. *Ulászólójának* a hárfa méla hangja mellett búsongó *Izórája* is.

⁹ Kardos Albert kimutatta, hogy a VII. színben Madách a Károli Gáspár-Biblia zsoldárait (a XXII.-et és a XXV.-et) veszi át majdnem betűszerinti hűséggel a költői céljának megfelelően választja ki belőlük a jellemzést hiven szolgáló részeket és *Az ember tragédiája és a zsoldárkönyv*, Protestáns Szemle, 1933., 366—370. l.

¹⁰ *Madách és Heine*. Irodalomtörténet, 1933., 189—196. l.

¹¹ Id. m., 271. l.

¹² Athenaeum, 1916., 206—220. l.

Beöthy Zsolt ezt írta: „A költői szemnek milyen élessége szedte össze, a fantáziának milyen ereje színezte s az érzésnek milyen mély gyöngédsége fejlesztette ki Éva vonásait és alakját.“ A szemnek ez a villanó élessége, a képzeletnek ez a színező hatalma, a lélek húrjainak ez a mély megzendülése érzik akkor is, amikor a költő Éva avatárjaként Kisfaludy Károly Izóráját a magáévá teremti át.

Elek Oszkár.

Frankenburg Adolf soproni nyelvleckéi.

Frankenburgi Adolf három részben, hét kötetben megjelent önéletrajza¹ értékes adatokat szolgáltat irodalmi életünk megismeréséhez, különösen a múlt század negyvenes éveinek viszonyaihoz. Emlékezete azonban gyakran cserbenhagyja az író s így előadása sokszor kritikára szorul.² Pedig éppen kortörténeti jelentőségük folytán megérdemelnék ezek az emlékiratok, hogy tartalmukat kritikailag ellenőrizzük; de ehhez Frankenburgnak vonzó formában megírt új életrajza³ is csak igen kevés útmutatást ad.

Frankenburg családja minden bizonnyal németajkú volt. A család Liszt Ferenc szüleivel baráti viszonyt tartott fenn és tudjuk, hogy Liszt egész életében nem tanulta meg a magyar nyelvet. Ha Frankenburg a gyermek Liszt Ferencsel pájtási viszonyban állott, legalább is tudnia kellett németül. Ennek ellenére azt olvassuk emlékirataiban, hogy egy soproni professzortól vett német leckéket, akihez éppen azért adták „kosztba“ szülei, hogy a német nyelvet elsajátítsa. Azt is megmondja, milyen tankönyvből oktatta tudós tanára Goethe nyelvére az erős magyar érzésű nebulót: „...ez a vén Moelibei volt. Ki ne hallotta volna hírét azon egyetlen német grammatikának, melynek címképén egy magyar és egy német ember volt látható, kik kezét szorítottak egymással, s alattuk ezen vers állott: ‚Wie glücklich ist ein deutscher Mann, der unter Ungarn ungrisch kann‘: mely bököcskédért aztán nem a németnek magyarul, hanem a magyarnak németül kellett megtanulni?!“⁴

A „Moelibei“, helyesebben *Meliboeci*, azonban nem német, hanem magyar grammatika volt. Ez volt az első németek számára írt magyar nyelvtan; Bél Mátyás adta ki, a történettudós. Első kiadása 1729-ben jelent meg, az utolsó 1829-ben. Bél Mátyás „Sprachmeister“-ének 15 különböző kiadását őrzi a Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára.⁵ Hasonló álnévvel jelölt

¹ *Őszinte vallomások*, Pest, 1861. *Emlékiratok*, Pest, 1868. *Bécsi élményeim*, Sopron, 1880.

² Cs. E.: *Frankenburg Adolf keresztszülei*, Soproni Szemle, 1939, 80. l.

³ Machatsek Lucia: *Frankenburg Adolf*, Sopron, 1938.

⁴ *Emlékiratok*, I. köt., 98. l.

⁵ Pozsony, 1729., Kolozsvár, 1731., Buda, 1734., Pozsony, 1747., Pozsony, 1754., 1763., 1774., 1779., 1787., 1793., 1800., Pozsony és Pest, 1805., Pozsony és Pest, 1805., Pozsony és Pest, (180?), Pozsony, 1817., Pest, 1829. Az első kiadás címe: *Der Ungarische Sprachmeister Oder Kurtze Anweisung Zu der Edlen Ungarischen Sprache Nebst einem Anhang von Gesprächen Der Hoeh-Löblichen Deutschen Nation Zum Nutz und Dienste gutherzig gestellet Von Meliboeo*. Pressburg bey Johann Paul Royer. Im Jahr 1729. Az utolsóéltti kiadás

német nyelvtant viszont egyáltalán nem ismerünk.⁶ Kétségtelen tehát, hogy Frankenburg nem németül, hanem magyarul tanult öreg tanárától, akár azért, mert még nem tudott magyarul, akár azért, hogy nyelvtudását tökéletesítse.⁷ Frankenburg leírása egyébként pontosan ráillik Bél Mátyás híres nyelvtanára. Sopronba ezek szerint nem német, hanem magyar szóra küldték szülei Frankenburgot. És a „vén Meliboei“-nek, a százestendős magyar nyelvtannak, meg soproni szállásadó tanárának becsületére válik, ha alig érezzük művein, hogy gyormekkorában még németül beszélt. Igaz, magyar nyelvi tanulmányait korán kezdte. 1817-ben, hatéves korában került Sopronba: a „Meliboei“-nek ugyan-ezen évben megjelent kiadását használhatta, mert ezután már csak 1829-ben adták ki még egyszer és utoljára Bél Mátyás nyelvtanát. Frankenburg első magyar nyelvű irodalmi kísérlete⁸ magán viseli ugyan a nyelvvel való küzködés nyomait, de ezt inkább a nehéz klasszikus versforma terhére kell írunk. Német anyanyelve és néhány német nyelvű munkája ellenére Frankenburg magyar író. Emlékiratainak túlzott hazafiságból folyó tévedését kiigazíthatjuk anélkül, hogy ezzel munkásságának értékét kisebbitenénk.

Dezsényi Béla.

Pesthy Gábor származásához.

A *nemzetiségéről Mysser nemzetből való* Pesthy Gábor származásának kérdését Szinnyei József vette vizsgálat alá (M. Nyelv. 1908. 49. l.) Szinnyei főként a Mysser nemzetből való megjelölést elemezte és magyarázta. Pray értelmezését s a Toldy ehhez kapcsolódó magyarázatát, hogy t. i. a Mysser név az ófrancia *missire* vagy az olasz *misser* származéka, nem fogadja el Szinnyei, hanem a Mysser szónak közelebbi, hazai előfordulásából kiindulva a *miser* oroszországi tatár népnévből eredeztetni. Mint a kérdés történetéhez tartozó adatot, közlöm a Bod Péter régibb, a Prayét jóval megelőző feltevése magyarázatát. Bod *A szent bibliának története* c. művében a *Pesti* fordítását ismertette ezt írja: „Hogy ez a Fordító magát mondja *Mijsser Nemzetből* valónak, mit ért azon, talám *Horvátot*.“ Ebből az tűnik ki, hogy már Bod is a *nemzetből való*t nem *ex genere*, de *genere*-nek értette, mint Pray, hanem mint Szinnyei: *népből való*-nak (*ex gente*). Melyik az a nép (*gens*)? Bod szerint: *talám Horvát*. Megjegyzem, hogy Bod az *Athenasban* a Pesthy eredetét nem érinti, ott a Mysser név nem fordul elő.

Kristóf György.

eíme (Frankenburg bizonyára ezt használta): *Meliboei ungarischer Sprachmeister in einer ganz veränderten Gestalt... in der zwölften Auflage. Pressburg bey denen v. Landererschen Erben. 1817.*

⁶ Bél Mátyás német nyelvtant is írt latinul, de sem erre, sem a XVIII. és XIX. század határára megjelent többi német nyelvtanra nem illik Frankenburg leírása és egyiknek sem „Meliboei“ a szerzője. V. ö. Bleyer Jakab: *Gottsched hazánkban*. Bp., 1902.; Szigeti Ilona: *Bél Mátyás német nyelvtana*. Bp., 1918.

⁷ A soproni beneés gimnáziumban, ahol tanulmányait folytatta, latinul tanítottak. Ld. A Pannonhalmi Szent Benedek-Rend története. VI. B. köt. Bp., 1916., 89. l.

⁸ Gálos Rezső: *Frankenburg Adolf első költői kísérlete*. Győri Szemle, 1932/33., 140–141. l.